

NATIONALEKONOMISKA FÖRENINGENS

sammanträde den 11 december 1968

Ordförande: Bankdirektör *Rune Höglund*

Lönebildning och samhällsekonomi

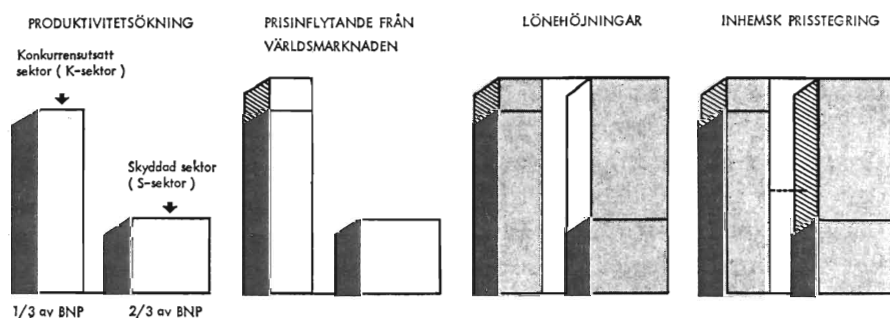
*Offentliggörande av en rapport från en ekonomgrupp
tillsatt av SAF, LO och TCO*

Agronomie licentiat *Clas-Erik Odhner*: På våren 1967 tillsatte de ledande arbetsmarknadsorganisationerna en gemensam expertgrupp med uppgift att försöka närmare klarlägga den samhällsekonomiska ramen kring löneförhandlingarna. Den hade föregåtts av diskussioner mellan organisationerna om möjligheterna att finna nya former för förhandlingarna, som bättre skulle passa till rådande utvecklingstendenser i samhällsekonomin. I samband med att gruppen tillsattes begärde organisationerna också att få en väsentligt omlagd och i vissa avseenden också utvidgad bearbetning av nationalräkenskaperna genomförd, något som regeringen gick med på. Detta nya nationalräkenskapsmaterial framkom för åren 1960—1966 under våren 1968 och för 1967 vid månadsskiftet augusti-september i år. Det resultat vi här framlägger är en första rapport grundad på bearbetningen av detta material. Vi har inte haft det tillgängligt så lång tid. Därför har vi inte hunnit att till alla delar utvinna det som står att hämta ur detta mycket rikhaltiga och intressanta statistiska material. På litet längre sikt kommer också den utvidgning av statistikinsamlingen, som på organisationernas initiativ nu genomförs, att ge belysning av andra väsentliga frågor i detta sammanhang. Vi hoppas kunna få fortsätta bearbetningen för att klara upp en hel del ännu oklara punkter och utvidga analysen och fullfölja den på en del avsnitt som fortfarande är ofullständigt belysta. Huvudlinjerna i våra slutsatser är emellertid klara. Det bör kanske också framhållas att vi arbetat självständigt och ensamma är ansvariga för denna rapport, som uttrycker vår gemensamma uppfattning.

För att få ett klarare grepp om de samhällsekonomiska förhållandena kring lönebildningen har vi ansett det nödvändigt med en uppdelning av samhällsekonomin i sektorer för att studera spänningar och samspel mellan olika delar av ekonomin, vilka utgör väsentliga drivkrafter i utvecklingen. Den grova analys, baserad på genomsnittssiffror för löneökning, prisstegring och produktivitetsutveckling för

hela samhällsekonomin, som hittills till stor del legat till grund för den allmänna debatten, döljer många viktiga mekanismer i den ekonomiska utvecklingen. Vi startade med en uppdelning på 25 olika sektorer, som vi sedan grupperade ihop till 8 sektorer — eller 9, om man räknar med den offentliga sektorn. Slutligen har vi för de grundläggande analyser vi här presenterat slagit samman dessa 8 sektorer till 2; den konkurrensutsatta sektorn och den skyddade sektorn. Jag vill emellertid redan nu framhålla, att vi i det fortsatta arbetet naturligtvis kommer att använda även andra indelningar och analysera de särskilda sektorerna för sig. Till de konkurrensutsatta näringarna räknas alla export- och importkonkurrerande näringar, d.v.s. större delen av industrin samt skogsbruket, fiske och utrikestransporter. Till de skyddade räknas övriga delar av näringslivet, främst tjänsteproduktionen, men även jordbruk, byggnadsverksamhet samt viss industri, t. ex. den del av livsmedelsindustrin som är skyddad mot utländsk konkurrens, grafisk industri och bilreparationsverkstäder. Skyddet för dessa näringar består endast undantagsvis av direkta åtgärder från samhällets sida såsom när det gäller jordbruket, utan mestadels av den fysiska omöjligheten av utländsk konkurrens, t. ex. för byggnadsverksamhet, varudistribution och andra tjänster.

Jag skall försöka illustrera den grundläggande tankegången i vår framställning med en serie diagram. Det första visar bara två staplar, som anger den beräknade produktivitetsutvecklingen inom dessa båda sektorer, alltså den konkurrensutsatta sektorn och den skyddade. Det kan här vara anledning att påpeka, att av den totala samhällsekonomin omfattar den konkurrensutsatta sektorn ungefär en tredjedel och den skyddade ungefär två tredjedelar, räknat i deras andel av bruttonationalprodukten. Som framgår är produktivitetsutvecklingen väsentligt mycket starkare inom den konkurrensutsatta sektorn än inom den skyddade. Jag skall återkomma till den siffermässiga redogörelsen; jag vill nu bara klarlägga principerna i vårt betraktelsesätt.

Det tillskott produktivitetsökningen ger kan användas antingen till lönehöjning eller vinstökning i företagen eller till bådadera. Till det utrymme för lönehöjningar *och* vinstökningar som produktivitsutvecklingen inom den konkurrensutsatta sektorn sålunda skapar, kommer också de ökningar som möjliggörs genom prisstegringar på den internationella marknaden. Ser vi den konkurrensutsatta sektorn som helhet, finner vi, att en viss, inte oväsentlig sådan prisstegring kommit till stånd under perioden. Ser vi enbart på färdigvarorna, vilket av vissa skäl kan vara befogat i detta sammanhang, finner vi att denna prisstegring är ännu mycket större. Den markeras här av den snedstreckade figuren på toppen av produktivitsstegringen i det andra diagrammet. Tillsammans visar denna stapel det utrymme som står till parternas förfogande för löne- *och* vinstökningar inom den konkurrensutsatta sektorn.

Nästa diagram visar löneutvecklingen med skuggade staplar. Efter som industrin, som utgör huvuddelen av den konkurrensutsatta sektorn, har varit ledande för löneutvecklingen, har lönehöjningarna i stort sett fyllt ut det utrymme som stått till förfogande. I verkligheten har de t.o.m. något överskridit detta utrymme. Om utrymmet exakt utfylles av lönehöjningarna innebär det att vinsternas andel av sektorprodukten varit oförändrad. De har då procentuellt stigit lika mycket som lönehöjningen. Jag har härvid också ritat en förbindelselinje från den konkurrensutsatta sektorn till den skyddade sektorn. Den markerar det samband, som råder mellan de båda sektorerna vad gäller löneutvecklingen. Både på grund av marknadsmässiga förhållanden och genom den solidariska lönepolitiken måste lönestegringen inom den skyddade sektorn bli i stort sett densamma som inom den konkurrensutsatta. Annars skulle den förra inte kunna rekrytera den arbetskraft som behövs inom dess branscher, vilka till största delen ändå är oundgängligen nödvändiga för vårt liv och vår verksamhet, även om de inte uppnår samma resultat i produktivitsutveckling som de konkurrensutsatta näringarna. Som framgår av stapeln till höger blir lönestegringen i den skyddade sektorn väsentligt mycket större än produktivitsstegringen. Detta framtvingar givetvis en prisstegring i denna sektor.

I det sista diagrammet har jag markerat prisstegringarna med snedstreckade fält. Det blir i den konkurrensutsatta sektorn en mindre prisstegring, som motsvarar inflytandet från världsmarknaden, och i den skyddade sektorn en betydande stegring, som motsvarar skillnaden mellan produktivitsutvecklingen i denna sektor och lönestegringen totalt i samhällsekonomin. Man kan sedan se på den streckade linjen

mellan sektorerna, att genomsnittligt för samhällsekonomin i dess helhet blir resultatet en produktivitetöknings, som är litet större än den är inom den skyddade sektorn men väsentligt mindre än inom den konkurrensutsatta. På samma sätt får vi en prisstegring, som är litet mindre än inom den skyddade sektorn men väsentligt större än inom den konkurrensutsatta. Allt detta beroende på att den skyddade sektorn väger dubbelt så tungt i samhällsekonomin som den konkurrensutsatta. Detta är alltså den mycket grova stommen till våra resonemang.

Jag vill gärna understryka, att eftersom vi utgått från den faktiska prisutvecklingen på världsmarknaden, så innebär denna mekanism att näringslivets internationella konkurrenskraft vidmakthålles på oförändrad nivå. Det har synts oss angeläget att skapa en klarare uppfattning om den samhällsekonomiska ram, inom vilken förhandlingarna kan föras, genom att försöka beräkna det totala utrymmet för löne- och vinstökningar just under förutsättning att näringslivets internationella konkurrenskraft skall vidmakthållas oförändrad. Fördelningen mellan löner och vinster inom denna ram varierar från år till år till följd av avtalade lönehöjningar och löneglidningens storlek. Vilken fördelning som bör eftersträvas för ett kommande år är en fråga för förhandlingar mellan arbetsmarknadens parter. Det har legat utanför vårt uppdrag att försöka ange den. Beräkningen av denna totalram innebär därför inte någon kalkyl av *löneutrymmet* som sådant.

Om jag sedan får gå till det siffermässiga resultatet av beräkningarna, så har vi funnit att produktivitetutvecklingen inom den konkurrensutsatta sektorn för perioden i genomsnitt varit $7\frac{1}{2}$ procent om året och den internationella prisstegringen 1 à $1\frac{1}{2}$ procent. Totalt ger detta ett utrymme på $8\frac{1}{2}$ à 9 procent. Lönestegringen har i själva verket varit ungefär $9\frac{1}{2}$ procent om året inom LO-området, vilket varit ledande för löneutvecklingen. Det innebär att det totala utrymmet överskridits med knappt 1 procentenhet, d.v.s. att man under perioden haft en viss minskning i näringslivets lönsamhet. Man kan säga att löneglidningen har fyllt ut och något överskridit utrymmet mellan de avtalsmässiga lönehöjningarna och det tak, som produktivets- och prishöjningarna på världsmarknaden skapat. Den löneutveckling som har ägt rum har dock inte allvarligt hotat det svenska näringslivets internationella konkurrensförmåga.

Vi har i våra utredningar funnit att löneutvecklingen inom den skyddade sektorn mycket nära följt utvecklingen inom den konkurrensutsatta. Även inom den förra har således lönestegringen varit drygt 9

procent per år. Inom den skyddade sektorn är produktivitetsutvecklingen ofta mycket svår, för att inte säga omöjlig att mäta. Faxén går närmare in på det problemet i sitt följande anförande. Med de gängse metoder, som används i nationalbudgetberäkningarna och som till stor del bygger på ganska godtyckliga schabloner, kan emellertid produktivitetsökningen beräknas ha uppgått till 3 à 3 1/2 procent inom den skyddade sektorn. Den lägre siffran gäller om man räknar in den offentliga sektorn och den högre om man lämnar denna sektor utanför beräkningarna. Det bör i detta sammanhang understrykas, att man använder samma schabloner vid produktivitetsberäkningarna och vid beräkningarna av prisstegringarna inom den skyddade sektorn.

Eftersom vinsternas andel av sektorprodukten hela tiden har kunnat hållas på en konstant nivå inom den skyddade delen av näringslivet, så har denna lönestegring medfört en prisstegring på 5 à 6 procent per år. Väger man samman prisstegringen inom den konkurrensutsatta och den skyddade sektorn, får man med dessa beräkningar ett resultat för konsumentprisindex på 3 à 3 1/2 procent, något som skall jämföras med den faktiska stegringen av nettoprisindex på 3,3 procent per år. Överensstämmelsen är alltså utomordentligt god.

Vi har i ett av de inledande kapitlen — kapitel 3 — tagit upp en diskussion om hur denna mekanism förhåller sig till den stabiliseringspolitiska problematiken och den samhällsekonomiska balansen. Givetvis kan man då inte utgå från det mer populära balansbegreppet, som tar prisstabilitet som kriterium på samhällsekonomisk balans, eftersom mekanismen som sådan innebär en betydande fortlöpande prisstegring. Vi har i stället utgått från Bent Hansens definition av samhällsekonomisk balans såsom balans mellan utbud och efterfrågan på faktormarknaden och varumarknaden. Detta balansbegrepp är givetvis teoretiskt mer tillfredsställande men praktiskt svårhanterligt, eftersom man inte har några klara praktiska indikationer på när balans föreligger. Den modell vi gjort beskriver i stort sett mekanismen i ett läge då samhällsekonomisk balans i den hansenska meningen föreligger. Det är emellertid knappast en balans på en knivsegg, utan den får snarare beskrivas som en relativt bred korridor, inom vilken samhällsekonomin kan svänga utan att effekterna blir av den omfattningen, att de väsentligt stör det samband som vi har klarlagt.

Frågan om sambandet mellan vår modell och den samhällsekonomiska balansproblematiken är emellertid inte färdigbearbetad. Den hör till de frågeställningar, som vi får ägna ytterligare uppmärksamhet. Jag vill bara här peka på två problem. För det första kan man ifrågasätta om man verkligen når optimal tillväxttakt i samhällseko-

nomin i ett balanserat läge. Tillväxten är i hög grad beroende på att tröghetsfaktorer i samhällsekonomin övervinnes, och tröghetsfaktorer synes bäst övervinnas när ett visst övertryck föreligger. För det andra kan man ifrågasätta om det över huvud taget är meningsfullt att använda balansbegreppet vid analys av en ekonomi, som utvecklas och tillväxer främst som ett resultat av bristen på balans mellan efterfrågan och utbud mellan olika områden. Det är visserligen möjligt att genom utjämnningar av brist och underskott skapa ett totalbalansbegrepp, men det kan ifrågasättas om detta statistiska begrepp ger en meningsfull bild när problematiken i ekonomin i så hög grad är dynamisk.

I kapitel 5 analyserar vi sambandet mellan prisutvecklingen på världsmarknaden och prisutvecklingen inom den konkurrensutsatta sektorn inom landet, för att söka klarlägga hur starkt inflytande den förra har på den senare. Jag skall försöka illustrera detta med några diagram. Det första visar prisutvecklingen på världsmarknaden för råvaror respektive färdigvaror. Det framgår av diagrammet att prisutvecklingen varit helt olikartad för de båda grupperna. För råvaror har den varit i stort sett fallande fram till sextiotalets början och därefter något stigande. För färdigvaror har den varit stigande hela tiden, dock väldigt mycket starkare enligt konjunkturinstitutets importprisindex än enligt Förenta Nationernas exportprisindex.

Nästa diagram visar exportpriserna för färdigvaror, dels FN:s index och dels index för några olika länder: Sverige, Västtyskland och Storbritannien. Det visar sig att de europeiska indexerna följs väldigt väl åt, medan FN:s index visar en mindre stegring.

Nästa diagram visar prisutvecklingen inom Sverige, och detta är kanske det viktigaste diagrammet i detta sammanhang. Vi finner att export- och importprisindex skiljer sig åt av orsaker som jag inte här hinner gå in på. Indexen gäller hela tiden färdigvaror. Överensstämmelsen mellan importprisindex och partiprisindex är mycket påtaglig. Nettoprisindex har under senare år stigit litet starkare än partiprisindex, och konsumentprisindex — inkluderande indirekta skatter — väsentligt starkare. Det bör i detta sammanhang vara riktigt att göra jämförelsen mellan importprisindex och den inhemska prisnivån, eftersom detta index återspeglar priserna på ett mycket bredare varusortiment än exportpriserna, vilka anger prisutvecklingen för vissa produkter på vilka den svenska industrin specialiserat sig. Också när man går bakåt i tiden i förhållande till den period som vi studerat, ser man att importprisindex och partiprisindex slingrar sig omkring varandra och följs åt mycket väl, även om det kan finnas variationer på

kort sikt. Det allmänna intrycket av dessa indexjämförelser — vi har gjort fler än dessa — blir en mycket god följsamhet mellan den inhemska prisnivån inom den konkurrensutsatta sektorn och världsmarknadspriserna.

Docent *Karl-Olof Faxén*: Som framgått av Clas-Erik Odhners anförande spelar skillnaderna i produktivitsutvecklingen mellan olika branscher en väsentlig roll för vårt resonemang. På det första diagrammet ser vi de undersökta sektorerna ordnade efter takten i produktivitsökningen. Överst ligger industribranscherna, underst en rad tjänstesektorer. Av skilda orsaker har produktivitsstegringen blivit starkare i de näringsgrenar som är direkt utsatta för internationell konkurrens, än i de näringar, som framför allt arbetar för hemsamfundets behov. Undantag finns dock, t. ex. el-, gas- och vattenverk, vilka ligger fullt i paritet med exportbranscherna. Gränsen är inte skarp.

Det är kanske inte så anmärkningsvärt att produktivitsstegringen blir lägre i de rena hemmanäringarna, när dessa domineras av tjänstesektorer, inom vilka de tekniska rationaliseringsmöjligheterna inte alltid är desamma som inom varuproduktionen. Prisutvecklingen har varit måttlig i de sektorer, som haft relativt stark produktivitsutveckling, medan priserna stigit starkt i sektorer med svag produktivitsutveckling. Det råder alltså ett omvänt samband mellan pris- och produktivitsutveckling. Även sambandet med sysselsättningsutvecklingen är påfallande — stora sysselsättningsökningar i tjänstesektorer med stor prisstegring och liten produktivitsökning. Observera slutligen på diagrammet att det inte är något samband med lönsamhetsutvecklingen. Det är i och för sig anmärkningsvärt att de sektorer, som haft den största produktivitsstegringen, inte haft någon bättre lönsamhetsutveckling än de andra.

I nästa diagram, där den offentliga sektorn också är med, framträder samma tendenser, fastän kanske mer överskådligt genom att sektorerna slagits samman till ett mindre antal. På det här diagrammet vill jag särskilt peka på den offentliga sektorn, där vi haft en mycket stor sysselsättningsökning, samtidigt som sysselsättningen minskat inom vissa delar av varuproduktionen.

Med anledning av de siffror som framkommit kan man ställa två frågor:

1. Är det möjligt att mäta produktivitsutvecklingen i olika branscher med en sådan exakthet, att en jämförelse av detta slag blir meningsfull?

2. Vilka är orsakerna till dessa skillnader i produktivitet-utvecklingen och finns det ett samband mellan dessa orsaker och den ekonomiska politiken?

Vad den första frågan beträffar, har vi satt särskilt stora frågetecken för de tjänsteproducerande sektorerna. Problematiken kan illustreras med bank- och försäkringssektorn. Här har statistiska centralbyrån schablonmässigt antagit en 2-procentig årlig produktivitetstegring. Räknar man i stället exempelvis med antalet banktransaktioner per arbetstimme, får man för affärsbankernas del en produktivitetstegring av storleksordningen 5 procent per år. Frågan är, om detta är ett rimligt sätt att se på saken? Är inte affärsbankernas funktion i samhället betydligt mer mångfacetterad än att utföra penningtransaktioner av olika slag? Kan man verkligen mäta deras produktionsvolym med antalet transaktioner? Detsamma gäller givetvis försäkringsverksamheten.

Den offentliga verksamheten — undervisning, sjukvård, försvar — är ett annat exempel på tjänsteproduktion för vilket ett rent schablonantagande har använts. Statistiska centralbyrån har här i enlighet med gängse konventioner satt produktivitetstegringen till noll procent per år. Det ligger alltså inte någon som helst utredning bakom denna siffra, vilken illustreras på diagrammet längst ned till vänster. Mätningar av produktiviteten i denna verksamhet är principiellt möjliga, och det är önskvärt att försök görs i denna riktning. Hittills har mycket litet gjorts på detta område.

Hur man än ser på produktivitet-utvecklingen i tjänstesektorerna, kan det i alla fall konstateras, att de antaganden vi tillämpat är logiskt förenliga med de uppgifter över prisutvecklingen, som ingår i konsumentprisindex. Vill man således hävda den uppfattningen, att vi underskattat produktivitet-utvecklingen i tjänstesektorerna, innebär detta samtidigt att konsumentprisindex har överskattat prisutvecklingen.

Vad beträffar orsakerna till skillnaderna i produktivitet-utveckling — den andra fråga jag nyss ställde — ligger det nära till hands att tolka utvecklingen så, att just den internationella konkurrensen har en speciellt produktivitetstimulerande effekt, som den inhemska konkurrensen alltså inte har i samma grad. Vi vill dock starkt framhålla, att detta är ett alldeles för enkelt sätt att se på saken. Det finns exempel på hemmamarknadssektorer, som haft en minst lika stark produktivitet-utveckling som exportnäringarna. Man får inte heller se bort från olikheter i de tekniska rationaliseringsmöjligheterna i skilda näringar, t. ex. tjänsteproduktion jämförd med varuproduktion.

Materialet reser också frågan, om inte företagsstruktur och finansieringsförhållanden spelar en stor roll för produktivitetens utvecklingen. Även på denna punkt kan man peka på karakteristiska skillnader mellan de båda huvudsektorerna. Vi kommer dock i rapporten inte längre än till att uppställa detta som en hypotes.

Jag kommer därmed in på vad jag skulle vilja kalla vårt centrala problem. Som framgick av Clas-Erik Ohdners redogörelse har lönsamheten — såvitt vi kunnat utläsa ur vårt statistiska material — varit ungefär oförändrad inom den skyddade sektorn, medan den sjunkit inom den konkurrensutsatta sektorn. Driftsöverskottsandelen i den konkurrensutsatta sektorn har gått ned från 30 procent år 1960 till 22 procent år 1967. Inom industrin, där mer adekvata lönsamhetsmätningar kan göras, har räntabiliteten i procent av kapitalet i byggnader, maskiner och lager sjunkit från 7,8 procent år 1960 till 4,3 procent år 1967. Av diagrammet framgår att tendensen varit ganska jämn en bit in på 1960-talet, medan vi framför allt under åren 1966 och 1967 haft en mycket kraftig lönsamhetsminskning.

I den skyddade sektorn åter har driftsöverskottsandelen varit i stort sett konstant under hela perioden, omkring 23 procent. Någon uppskattning av kapitalstockens utveckling i den skyddade sektorn har vi inte haft tillgänglig, och därför kan vi inte säga om den oförändrade driftsöverskottsandelen svarar mot en konstant räntabilitet.

Vad kan mot denna bakgrund sägas om en önskvärd lönsamhetsutveckling?

En första synpunkt är, att en investeringsutveckling i viss takt kräver en bestämd lönsamhet som stimulansfaktor. Erfarenheten visar, att det krävs vissa avkastningsmöjligheter i framtiden för att investeringsbeslut skall fattas. Är lönsamhetsförväntningarna inte tillräckliga, blir investeringar inte gjorda i den takt man tänkt sig. Detta är särskilt betydelsefullt med hänsyn till det svenska näringslivets internationella konkurrenskraft. Denna bör i första hand bedömas med utgångspunkt från de konkurrensutsatta företagens vilja och möjligheter att finansiera investeringar i sådan omfattning, att produktionen kan följa med i den tekniska utvecklingen och säljas i konkurrens med andra länders produktion. Utvecklingen i ett land som Sverige kan från denna synpunkt bedömas som tillfredsställande, om investeringar inom exportnäringarna och de importkonkurrerande hemmamarknadsnäringarna växer i takt med produktionen. Häri ligger alltså en första faktor till grund för bedömningen av den önskvärda lönsamheten.

En ytterligare synpunkt på samma problem kan man basera på sparande- och investeringsidentiteten för samhällsekonomin som hel-

het. Investeringarna måste ex post finansieras med sparande. Sparandet tar sig skilda former: hushållssparande, AP-fondssparande, sparande över de offentliga budgetarna inom stat och kommun samt företagsparande. I viss utsträckning kan dessa sparformer ersätta varandra inom ramen för ett givet investeringsprogram. Sådana substitutionsmöjligheter har debatterats livligt här i landet sedan länge. Särskilt har man intresserat sig för olika former av kollektivt sparande inom AP-fonderna och möjligheterna att ersätta företagssparandet med sparande av detta slag.

Även om jag tror att denna exercis med termerna i en makroekonomisk identitet inte för särskilt långt — så länge man inte tar hänsyn till de skilda sparformernas karakteristika i andra hänseenden — så har den i alla fall lärt oss en sak. Det finns ett samband mellan lönepolitiken och dessa andra områden av den ekonomiska politiken. Man kan i ett givet läge inte reducera lönsamheten i företagen genom lönepolitiken mer än att lönsamheten räcker till för att åstadkomma det företagsparande, som framkommer genom denna makroekonomiska identitet. En lönepolitik, som syftar till en omfördelning av inkomsterna mellan företag och anställda, måste ha sin motsvarighet i en omfördelning på sparandesidan. Denna kan ibland kräva aktiva ekonomiskt-politiska åtgärder, som alltså måste samordnas med lönepolitiken, om denna identitet skall gå ihop. Mer vittgående slutsatser än så kan knappast utvinnas på detta analytiska plan. Mer intressant blir diskussionen endast om den förs ned på företagsplanet.

Nyckelordet i denna diskussion blir företagets soliditet och "soliditetsbenägenhet" — en term som vi har valt för att understryka betydelsen av psykologiska faktorer i detta sammanhang. Vi fäster i rapporten mycket stor vikt vid relationen mellan eget och främmande kapital i företagen och hur denna relation påverkas av förskjutningar i finansieringsformerna för nyinvesteringarna. Även om sparmedel kunde ställas till företagets förfogande i form av lån i en utsträckning, som skulle göra den nyss diskuterade makroekonomiska identiteten uppfylld vid ett mycket lågt företagsparande, är det inte säkert, att detta finansieringsprogram är genomförbart, sett ur de enskilda företagets synpunkt. Det skulle kunna innebära, att nyinvesteringarna måste finansieras med lån i en sådan omfattning, att soliditeten i företagen skulle sjunka under den gräns, som anges av deras soliditetsbenägenhet. Ett sådant investeringsprogram skulle inte bli genomfört, utan företagsledningarna begränsar i stället sina investeringar i syfte att bevara soliditeten. Man underlåter av soliditetshänsyn att företa investeringar, som i och för sig skulle vara lönsamma. Skälet till det är

att riskerna i annat fall blir för stora, och dessa ökade risker vill varken företagsledningarna eller långgivare ta.

Det är naturligtvis en psykologisk faktor, och därför har vi valt termen "benägenhet" i detta sammanhang. Vi menar inte att den är konstant; den kan variera i tiden till följd av erfarenhet och andra faktorer, som inte direkt låter sig fångas in i en exakt ekonomisk kalkyl. Vi menar också att det ur allmän synpunkt är av betydelse att soliditeten i företagen inte understiger en viss nivå. Bl. a. pekar vi på tryggheten i anställningsförhållanden. Företag med en svag finansiell ställning, alltså företag med ett litet eget kapital i förhållande till det främmande, blir relativt sårbara för mindre variationer i fråga om efterfrågans utveckling och andra tillfälliga fluktuationer, som stabilare företag lättare kan överbrygga. Företag med dålig soliditet kan tvingas till permitteringar i övergående krislägen, även när utvecklingsmöjligheterna på längre sikt är goda.

Soliditetshänsynen begränsar alltså möjligheterna att utsträcka lånefinansieringen. Resten av kapitaltillväxten i företagen måste finansieras med självfinansiering och nyemissioner. Lönsamheten måste vara tillräcklig för att åstadkomma den andel, som måste falla på självfinansiering. Rapporten pekar också på betydelsen av tillförseln av riskvilligt ägarkapital, t. ex. i form av nyemissioner och aktier. Som källor för denna tillförsel nämner rapporten både de enskilda hushållens sparande och kollektivt sparande inom skilda institutioner.

Till sist vill jag också nämna en undersökning av sambandet mellan arbetarnas anställningsbyten och deras löneförändringar, vilken hämtats ur "lilla LO". Trots att man borde vänta sig ett positivt samband — d.v.s. att anställningsbyten i regel ledde till ökad förtjänst, eftersom löneförbättring borde vara ett dominerande motiv för byte av anställning — har ett mycket stort antal studier i skilda länder inte kunnat påvisa något sådant. Man har kommit till 0-korrelation. Nu visar det sig i "lilla LO", att orsaken härtill var, att man tidigare studerat grupper av arbetare utan att skilja på frivilliga anställningsbyten och ofrivilliga. Inte heller har man skilt på olika åldersgrupper. Det positiva samband, som man har anledning att vänta, kan nu konstateras vid frivilliga byten och i lägre åldrar. Däremot blir tendensen annorlunda vid ofrivilliga byten och vid högre åldrar. Detta resultat måste bli av väsentlig betydelse för den fortsatta diskussionen av allokeringseffekterna av lönestrukturen och av förändringar i lönestrukturen.

Avdelningschef *Gösta Edgren*: Som Clas-Erik Odhner framhållit i sin redogörelse för vår modells funktionssätt är det av grundläggande

betydelse, att de lönehöjningar som genomförs i den konkurrensutsatta sektorn överförs till den skyddade sektorn i dess helhet och att detta i sin tur höjer priserna. Den norska utredning, som vi har åberopat och som presenterades i denna förening på ett sammanträde för något år sedan, räknar med att det råder fullständig överföring av lönehöjningsimpulserna från den konkurrensutsatta sektorn till den skyddade sektorn. Vi har underkastat frågan en så ingående utredning som varit möjlig med hänsyn till att det inte finns någon statistik som tillåter en jämförelse mellan de olika branscherna, framför allt inom den skyddade sektorn. Vi har på grundval av den statistik som finns kunnat tyda oss till att ett sådant samband existerar. Det förklaras i huvudsak av tre faktorer.

Den första är den förhandlingsordning som tillämpas på arbetsmarknaden vid avtalsuppgörelserna och som innebär att industriarbetarna går först och förhandlar centralt med arbetsgivarföreningen och att de lönehöjningar man därvid kommit överens om blir normerande för lönehöjningarna inom andra delar av LO-kollektivet, d.v.s. de delar som ligger inom den skyddade sektorn, t. ex. byggnads- och handels.

Den andra faktorn är den följsamhetspolitik som tillämpas både inom och utanför LO och som innebär, att industriarbetaren kommit att bli något slags riktkarl för hela arbetsmarknaden. Detta gör att de lönehöjningar — både de avtalsmässiga och de som uppkommer på grund av löneglidning — som genomförs inom industrin kommer att i sin helhet slå igenom på andra områden.

Den tredje faktorn är den marknadsmässiga. Den innebär att arbetsgivarna känner sig tvungna att höja lönerna i den skyddade sektorn i samma takt som inom den konkurrensutsatta för att kunna behålla folk. Det har sagts att arbetsgivarna och även andra överskattar betydelsen av marknadsmekanismen i detta sammanhang. Det kan mycket väl vara så, att detta i första hand gäller den yngre, mer lättörliga och välutbildade arbetskraften. Men i det sammanhang som vår analys gäller är det av betydelse hur arbetsgivarna värderar marknadsmekanismen. Om de anser sig vara tvungna att höja lönerna i samma takt som inom den konkurrensutsatta sektorn, kommer detta samband också att bestå.

Nu förekommer det naturligtvis avvikelser från detta mönster — särskilt på kort sikt — från år till år. Inom den skyddade sektorn har man i regel olika slag av mindre lättörliga lönesystem än inom den konkurrensutsatta sektorn. Låglöneinsatserna inom den skyddade sektorn kommer också ganska stötvis. Det gör att de impulser som utgår från den konkurrensutsatta sektorn ibland behöver något eller några

år på sig för att slå igenom i den skyddade sektorn. Men på sikt förefaller det som om vår ansats skulle hålla. I och för sig är de variationer som kan finnas mellan olika branscher inom den skyddade sektorn av intresse för att förklara sambandet mellan löner, produktivitet och priser, men vi har inte kunnat göra någon mer utförlig analys härav; det kan kanske bli föremål för fortsatta studier.

Om det nu är riktigt att lönerna stiger lika snabbt i den skyddade sektorn som i den konkurrensutsatta, medan produktiviteten stiger långsammare, något som Faxén redogjorde för, kan man vänta sig antingen att priserna stiger snabbare i den skyddade sektorn eller att vinsterna sjunker. Vi har därför underkastat både driftsöverskott, löner och priser särskilt studium för de branscher som ingår i den skyddade sektorn. Men det kan finnas förhållanden som komplicerar de här sambanden, och de återfinns framför allt på efterfrågesidan. Det kan förekomma autonoma efterfrågeimpulser som antingen ger incitament till att höja priserna och lönerna i den skyddade sektorn eller som medför att man inte kan genomföra prishöjningar i samma takt som en ren kostnadsövertäckning skulle möjliggöra. Vi har tagit upp tre olika delar av den skyddade sektorn till speciellt studium för att undersöka om det förekommer sådana efterfrågeimpulser som kan påverka sambanden.

Den första del vi studerat är den offentliga sektorn, som vuxit mycket snabbt i fråga om sysselsättningen under den period vi behandlat. Detta gäller t. ex. undervisning och sjukvård. Denna expansion har emellertid enligt vår bedömning kunnat ske utan att man behövt företa någon relativ löneförhöjning för den offentliga sektorn som helhet i förhållande till den konkurrensutsatta. Det är snarast så att den offentliga sektorn förefaller ha haft en något långsammare löneutveckling än den konkurrensutsatta. Men siffrorna är härvidlag så otillförlitliga att vi inte kan dra några bestämda slutsatser om den saken. Däremot uppkommer ett stabiliseringspolitiskt intressant problem på grund av det förhållandet, att den offentliga sektorn naturligtvis konkurrerar om utrymmet med den privata konsumtionen och investeringarna. Men den saken har vi i detta sammanhang inte kunnat gå närmare in på.

Den andra delen av den skyddade sektorn som vi tagit upp till specialbehandling är byggnadsbranschen, som ju haft en stigande sysselsättning och en prisstegring som varit ganska snabb — dock inte snabbare än den skyddade sektorns genomsnitt. Vi har inte kunnat se att lönestegringarna inom byggnadsbranschen haft något självständigt pådrivande inflytande på lönebildningen utanför byggbranschen på annat sätt än att löneglidningen inom byggnadsbranschen förefaller

vara konjunkturkänsligare än den inom den konkurrensutsatta sektorn. Fram till 1963 hade man en stark löneglidning, medan det efter 1963 inträffat en försvagning. Vi pekar också på den påverkan som byggnadsbranschen kan ha utövat på andra sektorer därigenom att man inom industrin lokalt har kunnat hänvisa till byggnadsarbetarnas högre löneläge.

Den tredje delen som vi tar upp till särskilt studium är jordbruket. Den delen har inte expanderat, men på detta område råder speciella förhållanden så till vida att man där haft en lönsamhetsmålsättning som lett till en starkare prisstegring inom jordbruket än inom annan varuproduktion. Men vi har inte kunnat finna några påvisbara direkta impulser till lönebildningen.

Vi har också i samband med det försök till orsaksanalys som vi gjort diskuterat i vilken utsträckning efterfrågan kan ha spelat någon roll för sambandet mellan vinster och priser och löner inom andra branscher. Vi har inte kunnat urskilja något sådant, utan har endast i vissa fall kunnat ta med det som en hypotetisk förklaring. Det gäller exempelvis för bilreparationsverkstäderna, som haft en starkare prisstegring än som kunnat förklaras av höjda löner och höjda förbrukningskostnader.

Ju mer man delar upp den skyddade sektorn desto större blir variationerna i fråga om denna hävstångseffekts genomslagskraft. Det kan vara en följd av substitution och överföring av efterfrågan mellan branscherna. Man kan med någon förenkling säga, att efterfrågan har växt någorlunda jämnt inom den skyddade sektorn som helhet och att det kan ha skapat förutsättningar för de kostnadsövervältringar som vi kommit fram till. Men förutsättningarna har varierat i tiden och mellan branscherna. Driftsöverskottsandelen i den skyddade sektorn har varit ganska konstant sett över perioden som helhet, men variationer har förekommit mellan branscher och olika år.

Det förhållandet att driftsöverskottet i den skyddade sektorn vuxit i samma takt som lönerna kunde tyda på att företagarna sätter sina priser med hjälp av ett slags normal relation mellan löner och vinster och att det alltså skulle ha ägt rum en ren kostnadsövervältring. Men jag vill peka på att det förekommer vissa avvikelser som kan förklaras av sådana faktorer som skillnader mellan förväntad vinst och realiserad vinst, statliga regleringar som griper in i en ganska stor del av den skyddade sektorn när det gäller prissättningen — inte mindre än en tredjedel av driftsöverskottet i den skyddade sektorn finns i branscher som är föremål för sådana regleringar; det gäller t. ex. post, telegraf, el-kraft och bostadsförvaltning. Vidare spelar sådana fakto-

rer som struktur och konkurrensförhållanden in; när man har konkurrens mellan olika företagsformer, påverkas driftsöverskottet och möjligheterna att övervältra kostnadshöjningar på priserna. Även variationer i förbrukningspriserna har spelat in. Dessa har varit olika stora i olika branscher. Det är alltså inte bara lönekostnader som har påverkat konsumentpriserna, utan även stegrade byggnadskostnader, jordbrukspriser o.s.v.

Den statistiska analys vi kunnat göra tyder på att löneimpulserna från den konkurrensutsatta sektorn påverkar prinsnivån i den skyddade sektorn på ganska lång sikt och med varierande genomslagskraft. Man kan se skillnader i handlingsmönstret mellan sådana branscher som producerar varor och sådana som producerar tjänster och mellan branscher med företagsekonomiskt grundad prissättning och branscher, där målsättningen fastställs av statsmakterna. Detta gör det befogat att vid behandlingen av denna prisspridning till den skyddade sektorn dela in denna åtminstone i de sektorer som finns i vår 9-sektorsuppdelning.

Jag kommer nu fram till de slutsatser och rekommendationer som återfinns i rapportens sista kapitel. Jag skall därvid hoppa över sammanfattningen av våra bedömningar när det gäller produktivitetstveckling, internationella priser, inhemska priser och löner eftersom denna sammanfattning redan återgivits av Clas-Erik Odhner.

Vi har diskuterat i vad mån de trender som Odhner presenterat skulle vara unika för perioden eller om man skulle kunna tänka sig att tendenserna står sig även i framtiden. Vi har inte funnit någonting som tyder på att produktivitetstökningen eller prisstegringen på världsmarknaden skulle minska. De konjunkturbetingade variationer som hittills förekommit har varit ganska små. Utan att ha utarbetat någon egentlig prognos utgår vi därför ifrån att dessa tendenser kommer att stå sig även i framtiden. Denna bedömning gäller alltså inte speciellt för 1969 utan på litet längre sikt.

Fördelningen av utrymmet mellan vinster och löner är, som vi understryker på flera ställen, förhandlarnas sak. Det är inte självklart att samma fördelning som genomsnittet under 1960-talet kommer att förordas av parterna. Jag är t. ex. ganska säker på att arbetsgivar-sidan skulle önska ta i anspråk en större del av utrymmet för att kompensera sig för den lönsamhetsminskning som visats på ett av våra diagram. Varje procents minskning av löneuttaget motsvarar enligt våra beräkningar för närvarande ungefär 6 procents ökning av nettovinsten före skatt.

Vi betonar också i rapporten att det inte bara är lönsamheten som

är av betydelse för investeringsviljan. Denna påverkas också av lån och nyemissioner och av samhällets insatser t. ex. för forskning och utvecklingsarbete. Med hänsyn till det samband som vi anser föreligga inom den konkurrensutsatta sektorn mellan investeringarna och konkurrensförmågan på längre sikt, bör investeringarna i det långa loppet växa i samma takt som produktionen för att tillväxttakten skall kunna bibehållas.

Den skyddade sektorns problem gäller framför allt produktivitet-utvecklingen. Vi anser det viktigt att produktiviteten tillväxer snabbare och att man finner bättre metoder för att mäta produktivitet-utvecklingen i den skyddade sektorns branscher. Sektorns andel växer kraftigt från år till år, men hittills har man på många håll inom denna sektor haft en förhållandevis låg rationaliseringsaktivitet, och man har lagt ned mindre arbete på att finna användbara metoder för att mäta produktivitet-utvecklingen inom denna sektor än inom varu-
produktionen.

Vi betonar också att flera branscher, som nu är skyddade mot utländsk konkurrens, så småningom kan komma att bli konkurrensutsatta; exempelvis den grafiska industrin kan för närvarande befinna sig i ett sådant övergångsskede.

De slutsatser som vi vill dra för lönepolitiken är i mycket korta drag, att det är oberättigat att lägga skulden för prisstegringarna på avtalsförhandlingarna. Prisstegringarna härrör från impulser från världsmarknaden och från bindningar i lönepolitiken som vi inte funnit det vare sig realistiskt eller önskvärt att ifrågasätta. Materialet visar ett komplicerat samspel mellan marknadsförhållanden och avtalsmässiga löneförhöjningar i olika näringsgrenar. Vår statistik gör det lättare att bedöma återverkningarna på prisnivån av olika slags lönepolitiska insatser, exempelvis låglöneinsatser i olika branscher. Vi påpekar också det samband som finns mellan lönedifferentieringen, alltså de fördelningspolitiska aspekterna, och de samhällsekonomiska effekter som lönepolitiken har, även om våra resonemang på detta stadium inte kunnat göras mer än principiella och ganska antydning-
vis.

De slutsatser vi vill dra för den ekonomiska politiken är, att den ekonomiska politikens uppgifter är att bibehålla den samhällsekon-
omiska balansen, så att man undviker inflations- eller deflationstenden-
ser som förstärker respektive döljer dessa spänningar. Deflationspoli-
tik som medel emot strukturbetingade prisstegringar leder visserligen
kanske till en lägre prisstegring inom den skyddade sektorn men inte
inom den konkurrensutsatta sektorn. Den kan också skapa spänningar

i lönepolitiken genom att den drabbar låglönebranscherna i den skyddade sektorn hårdast. I det långa loppet leder deflationspolitiken till lägre sysselsättning och tillväxttakt. En viss prisstegring blir oundviklig enligt vår bedömning, så länge produktivitetsskillnader finns och så länge en solidarisk lönepolitik och följsamhet mellan olika grupper upprätthålls. Världsmarknadsprisstegringen kan man inte skydda sig emot annat än genom en successivt fortgående appreciering, en åtgärd som väl ingen i dag skulle vilja föreslå.

Om man vill föra en solidarisk lönepolitik men hålla de totala lönehöjningarna på en lägre nivå, så måste man för att undvika vinstinflation och ökad löneglidning i den konkurrensutsatta sektorn på något sätt suga upp den vinstökning som härigenom uppstår. Det är en tanke som framfördes redan för ett par decennier sedan av Gösta Rehn. Det effektivaste medlet för att åstadkomma detta skulle vara en särskild skatt på den konkurrensutsatta sektorns arbetskraft, alltså motsatsen till det som engelsmännen nu laborerar med. Men en sådan idé är naturligtvis orealistisk. Det bästa botemedlet mot strukturspänningarnas verkningar är det ganska triviala recept som vårt resonemang mynnar ut i, nämligen att man skall öka rationaliseringstakten i branscher med långsam produktivetsökning.

Vår rapport avslutas med förslaget att detta utredningsarbete bör fortsätta. Det är flera viktiga aspekter som fortfarande är ofullständigt belysta. De förbättringar i statistiken som på vår begäran genomförts av statistiska centralbyrån är mycket glädjande, och vi hoppas att det skall kunna ske mer på detta område. Det gäller framför allt i fråga om tjänsteproduktionen, sysselsättningen, lönerna och de sektorindexar som är nödvändiga för att man skall kunna skilja ut pris- och produktivetsutvecklingen inom olika branscher. Den input-outputmodell som är under arbete och som väntas komma fram under våren 1969 avvaktar vi med spänning.

Vi anser att kostnaderna för den förbättrade statistiken är små i jämförelse med vinsterna av en högre precision i fråga om insatserna på det ekonomiskt-politiska området. Dessa kostnader borde enligt vår mening inrymmas i en programbudget för den ekonomiska politiken och för arbetsmarknadspolitiken. Med de föreslagna förbättringarna av statistiken skulle vi också få ett bättre underlag för de lönepolitiska diskussionerna.

Ordföranden: Den redovisning som lämnats av EFO-gruppen — uttydd Edgren-Faxén-Odhner-gruppen — vittnar om vilket utomordentligt samarbete som råder mellan utredningssekretariaten hos egenli-

gen stridande arbetsmarknadsparter. Det enda jag kunnat upptäcka av skillnad mellan inledarna är att tjänstemannasidan har — kanske som sig bör — visat sig vara mer serviceinriktad i föredragningen än de övriga. Å andra sidan har han också fått sista ordet.

Inledarna har också på grund av att de i sin rapport diskuterat sig samman försatt mig i en mycket obehaglig situation. De anser sig vara så eniga, att de inte kan diskutera sinsemellan. Jag tvingas vädja till auditoriet att skjuta in kilar mellan parterna.

Fil. lic. **Lars Jacobsson:** Jag finner naturligtvis detta studium mycket intressant, och det är glädjande att så olika parter i samhällsekonomin kan enas i så pass stor utsträckning. Eftersom jag ännu inte mer ingående kunnat ta del av detta studium, skulle jag bara vilja ställa ett par mindre frågor beträffande det framlagda materialet och det fortsatta arbetet.

Såvitt jag kan finna har man mycket ingående lyckats belysa att den totala löneökningen i samhället kraftigt överstiger produktivitetens utvecklingen. Löneökningen har varit ungefär dubbelt så stor som produktivitetens ökning under den studerade perioden.

Detta material utgör därför en intressant grund för ett studium av lönebildningens roll i samhällsekonomin samt av formerna för löneutbildningen. Det är i det senare avseendet man saknar en del av analysen, nämligen en mer förutsättningslös diskussion av formerna för lönebildningen.

En av de samhällsekonomiska målsättningar som deklarerats av statsmakterna har varit prisstabilitet. Då EFO-gruppens studie visar att denna målsättning inte kan uppnås med nuvarande former för lönebildningen, vore det intressant om olika former av inkomstpolitik hade diskuterats. I detta sammanhang är det naturligtvis också väsentligt att ifrågasätta, om statlig inkomstpolitik strider mot andra deklarerade målsättningar i samhället. Utgår man från liberal och socialistisk ideologi — vilka torde vara de förhärskande i samhället — kan jag inte finna annat än att dessa ideologier strävar efter att motverka monopoltendenserna i samhället. Då de tre utredarna väl måste anses representera monopoltendenser på arbetsmarknaden, kan knappast statlig inkomstpolitik anses strida mot andra väsentliga målsättningar i samhället.

Mot den presenterade bakgrunden vore det mycket intressant att diskutera formerna för lönebildningen, dvs. vilka former av inkomstpolitik man kan tänka sig. En metod vore därvid att staten som förhandlingspart för en betydligt mer aktiv politik. För närvarande har staten bara släpat efter och accepterat de lönehöjningar som åstadkommit genom förhandlingar mellan framför allt LO och SAF. Istället kunde de statliga förhandlingarna föregå de övriga förhandlingarna och baseras på ett omfattande material angående det samhällsekonomiska utrymmet för löneökningar. Detta löneförslag skulle alltså bli ett uttryck för vad staten — i enlighet med sina värderingar — anser vara samhällsekonomiskt försvarligt.

Ett annat alternativ vore att staten, sedan man fått den samordning av löne- marknaden som så ingående diskuterats, deklarerar vad den anser vara ett acceptabelt utrymme. Detta förslag överensstämmer relativt nära med de s. k.

”Guide Posts” som använts i USA, och som enligt studier som redovisats varit relativt framgångsrika under Kennedy-administrationen.

Mot bakgrunden av de målsättningar som statsmakterna har redovisat måste den statliga inaktiviteten på detta område betecknas som anmärkningsvärd. Jag skulle anse det vara mycket intressant om dessa frågeställningar kunde belysas i det fortsatta utredningsarbetet. Det är kanske väl hårt att kräva av dessa tre herrar att fortsätta med en utredning som har denna inriktning, eftersom ett statligt ingrepp på denna marknad skulle kunna medföra att deras egna maktpositioner påverkades. Men ur samhällsekonomisk synvinkel vore ett fortsatt studium med nämnda inriktning mycket intressant.

Direktör **Tore Sellberg**: Frågan är om vi står inför ett stort historiskt ögonblick. Det är såvitt jag förstår en mycket intressant undersökning som herrarna gjort. Även om den inte alldeles saknar förebilder, tror jag ändå att det är anmärkningsvärt att detta material presenteras gemensamt av dessa tre herrar, som representerar olika organisationer på arbetsmarknaden, och dessutom spelar upp det inför en avtalsrörelse, när de i varje fall indirekt säger att en lönestegring på 9 procent skulle krävas för att man så att säga skulle få ekvationen att gå ihop. Men jag skulle vilja ställa ett par frågor i anslutning till bedömningen att tendenserna i det historiska underlag, som man utgått ifrån, sannolikt skall bli bestående även framöver. På den punkten tror jag nog att de stora problemen och kanske även den största svagheten i utredningen ligger. För perioden 1960—1967 säger utredningen, att det inte förekommit någon-ting anmärkningsvärt; konjunkturrörelserna har inte varit mer än normala, och man har därför ingen anledning att räkna med någon annan produktivitetsutveckling och någon annan prisstegring på världsmarknaden för framtiden än den vi haft. Men samtidigt har man konstaterat, att industrins driftsöverskottsandel inom den konkurrensutsatta trendmässigt sjunkit från ca 30 till 22, alltså med ungefär en procentenhet om året. Man talar visserligen om en huvudkurs, inom vilken denna fördelning mellan driftsöverskottsandelar och löneandelar kan ske, men man talar inte om huruvida denna avvikelse på 8 procentenheter under perioden skall räknas ligga inom huvudkursen eller om vi har kommit därifrån. Det är ju en ganska intressant fråga. Om vi nu skall ha tillbaka dessa procentenheter ifråga om driftsöverskottsandelar — vilka implikationer får det i så fall för den framtida lönebildningen?

Men ännu intressantare är kanske att ställa frågan, huruvida vi fått denna enligt min mening exceptionellt höga produktivitetsutveckling inom den konkurrensutsatta industrin just därför att vi haft detta oerhörda tryck på lönsamheten och driftsöverskottsandelen som siffrorna visar. Mig förefaller det sannolikt att man gjort en kraftig engångssatsning från industrins sida och fått fram en produktivitetsutveckling utöver det normala genom att man gjort rent hus med en hel del gammalt bråte, som man på grund av en rad olika omständigheter tidigare inte velat tackla tillräckligt hårt. Det skulle ju eljest vara märkvärdigt, om driftsöverskottsandelen och lönsamheten kunde sjunka så pass snabbt som den gjort under denna period utan att det skulle utlösa extraordinära åtgärder inom denna industri. Mig förefaller det mycket troligt, och därför tycker jag inte att det är rimligt att förutsätta att vi fram-

deles skall ha en produktivitetsutveckling av den storleksordningen. Det tror jag är en realistisk förutsättning.

Den andra förutsättningen — den beträffande prisutvecklingen på världsmarknaden — spelar mycket mindre roll, eftersom det är en mindre storhet det här gäller. Jag tror emellertid att även den kan vara litet tveksam. Vi upplever såvitt jag kan förstå en situation som karakteriseras av ett allt hårdare internationellt konkurrenstryck. Detta har också, åtminstone i vissa länder, lett till en i vissa avseenden rätt anmärkningsvärd deflationistisk politik där målsättningar som åtstramning och stabilitet kommit mer i förgrunden än tillväxt och full sysselsättning. Jag vill inte säga att detta är entydigt, men jag tror däremot att det är entydigt, att den internationella konkurrensen skärps. Det är då inte alldeles säkert att vi har att räkna med en internationell prisstegring på 1,5 procent framdeles. Om man säger att produktivitsstegringen ligger 2 procent över det normala — vad vet jag och vi kanske inte får någon internationell prisstegring alls — så blir det rätt utslagsgivande för de slutsatser herrarna drar om storleksordningen av den löneökning som ger balans i ekonomin. Detta är inget angrepp på själva undersökningsmetodikerna — men dessa antaganden om framtiden tycker jag är för optimistiska.

Agr. lic. **Clas-Erik Odhner**: Till Lars Jacobsson vill jag säga, att det i och för sig finns en ganska omfattande diskussion om formerna för lönebildningen och dess orsaker i rapporten. Men vad beträffar de punkter Jacobsson särskilt tog upp — den samhällsekonomiska målsättningen i fråga om prisstabilitet och inkomstpolitiken — är slutsatsen av denna undersökning just detta, att man måste ge upp absolut prisstabilitet som samhällsekonomisk målsättning och acceptera en viss prisstegring, eftersom prisuppgången inte rimligen kan bekämpas med traditionella medel: generell åtstramning och liknande. Det kan inte heller ske genom inkomstpolitik, ty om man kunde finna en effektiv form för inkomstpolitik — vilket knappast någon ännu gjort — skulle det innebära, att den stapel, som på mitt diagram illustrerar lönestegringen, skulle stanna endast en bit upp på den stapeln som markerar produktivitetsökningen. Vi skulle därför få en mycket stark stegring av vinsterna i stället, något som i sin tur snart skulle leda till inflationstendenser genom mycket starka investeringsökningar. Den skyddade sektorn skulle ändå inte kunna svälja lönestegringar anpassade till den genomsnittliga produktivitetsökningen i samhällsekonomin, och man skulle därför alltså få en viss prisstegring på detta område — om än inte lika stor som tidigare.

Över huvud taget passar inte inkomstpolitiken — i varje fall inte i den mening som den hittills diskuterats — eller målsättningen prisstabilitet till den modell som vi demonstrerat.

Jacobsson framhöll även, att statens inaktivitet när det gäller prisstabiliteten måste betecknas som anmärkningsvärd. Jag skulle med utgångspunkt från denna modell litet tillspetsat vilja säga, att den politik som förts varit ganska riktig, men vad man sagt visar sig mycket ofta gå stick i stäv med den verklighet som vi här funnit.

Till vad direktör Sellberg anfört skulle jag endast vilja foga två synpunkter — jag antar att Faxén kommer att gå närmare in på den saken.

Vinstandelens fall är väl kanske delvis konjunkturbetonad. Vi har en relativt kort period med en högkonjunktur i början och en sämre period i slutet. Vad jag skulle vilja ifrågasätta är om denna 7,5 procent produktivitetsökning verkligen är så exceptionell. Vi har inte kunnat göra beräkningar på den konkurrensutsatta sektorn i andra länder, så vi har så mycket att jämföra med. Men sammanvägt får vi en produktivitsstegring i samhället på 5 procent per år för perioden. Det anser vi alltså att Sverige skulle kunna hålla även i framtiden. Det är inte så mycket mer än de målsättningar som man ställer upp för andra länder i Europa. Eftersom vi inte kan räkna med att de andra länderna har så mycket starkare produktivitsstegring i den skyddade sektorn än vad vi kan åstadkomma, måste de ha en lika stark produktivitsstegring i sin konkurrensutsatta sektor för att nå detta slutresultat. Jag skulle snarare tro att dessa 7,5 procent förefaller exceptionella därför att man inte brukar räkna så mycket med vad som i detta avseende förekommer i andra länder.

Docent **Karl-Olof Faxén**: Jag vill knyta an till det sista Odhner sade. En anknytningspunkt har man i motsvarande beräkningar för Tyskland, där man har 5,8 procent i produktivitetsökning för perioden 1960—1965 i den konkurrensutsatta sektorn. Vi kände inte till denna tyska rapport när vi skrev; vi hade vår förebild i den norska rapporten. Men det var med en viss lättnad vi så att säga såg "facit" och kunde konstatera likheten med tyskarnas uppläggning.

Det var fem professorer, som var tillkallade av staten — parterna var inte med — och de kom till ungefär samma slutsatser som vi. De kom alltså till siffran 5,8 i stället för 7,5, men de påvisade en skillnad mellan sin skyddade sektor och sin konkurrensutsatta sektor av samma storleksordning som i Sverige, d.v.s. ungefär 3 procent. De hade också helt naturligt samma världsmarknadsprisstegring som vi, ungefär 1,5 procent. De drog slutsatsen, att man måste antingen fortlöpande appreciera D-marken, eller också acceptera en inhemsk prisstegring. De ville nu inte acceptera den inhemska prisstegringen, utan förordade i stället en appreciering. Dessa slutsatser var måhända en del av bakgrunden till den spekulationskris, som vi upplevde för några veckor sedan.

Om man ser denna rapport ur inkomstpolitisk synpunkt, kan man säga, att den i någon mån förskjuter diskussionen från produktivitsutvecklingen till lönsamhetsutvecklingen. Men även om vi mycket klart säger ifrån, att det är parternas och inte vår uppgift att uttala sig om fördelningen mellan löner och vinster, så diskuterar vi i alla fall lönsamhetsutvecklingen så till vida, att vi försöker ange en del faktorer, som parterna bör beakta vid sina bedömningar. Till dem hör exempelvis hänsynen till den internationella konkurrenskraften.

Om man alltså på ett eller annat sätt bestämmer sig för en viss lönsamhet — det måste bli det primära i inkomstpolitiken — är det sedan en ren mekanik att med ledning av den modell, som illustrerades på det första diagrammet i fyra etapper, beräkna vilken löneutveckling som följer. Men det avgörande är som sagt, att man på ett eller annat sätt måste diskutera sig fram till

vilken lönsamhetsutveckling man åsytftar.

När det sägs, att vi angivit en siffra på 9 procent, så är detta en siffra för löner och vinster. Om man åsytftar — något som i och för sig kunde vara en rimlig ståndpunkt — att lönsamheten bör förbättras i ett visst konkret läge — t. ex. det nuvarande — med hänsyn till investeringsutvecklingen och annat, får man alltså inte någon 9-procentig löneram, utan denna blir några procent lägre. Vi har dock inte uttalat oss på den punkten.

För att ytterligare än en gång ta upp Jacobssons resonemang om formerna för lönebildningen och möjligheterna till lönepolitik, måste man fråga sig: Kan staten som förhandlingspart bättre än någon annan ange en norm för lönsamheten i näringslivet? Det är väl detta som på något sätt är den strategiska faktorn i denna ekvation. Vi tror alltså på grundval av det resonemang, vi fört, att parterna, som har kännedom om problemen på ett mer direkt sätt än staten, också har de bästa möjligheterna att göra den bedömningen. Men att staten i ett givet ögonblick på grund av sin neutralitet skulle kunna uttala sig med något större anspråk på objektivitet än vad parterna kan göra är en tankegång, som jag över huvud taget inte kan förstå. Staten har inga bättre möjligheter att finna objektiva grunder för exempelvis sådana psykologiska faktorer som soliditetsbenägenheten än vad parterna själva har.

När man i utlandet drivit en sådan här s. k. inkomstpolitik, har diskussionen aldrig — detta gäller t. ex. USA som Jacobsson åberopade — förts fram till lönsamhetsfrågan. Den rapport, vi nu diskuterar, har lagts fram av en expertgrupp, vari ingår representanter för de olika parterna, men det är som Odhner påpekade vi tre och inte parterna som svarar för rapporten. De utländska rapporterna, som i regel är statliga, vågar över huvud taget inte gå in på inkomstfördelningsproblematiken. Den norska rapporten, som var statlig, stannade framför detta problem genom att tala om denna mystiska huvudkurs. Det sades att man kommer in på för brännbar mark om man tar upp inkomstfördelningsproblemet till diskussion.

I och för sig skulle det vara mycket fascinerande att på ett mer stringent sätt utveckla frågan om lönebildningens roll för inkomstfördelningen och investeringsutvecklingen. Vi hoppas att i ett annat sammanhang i en mer vetenskaplig publikation kunna lägga fram våra tankar i det avseendet. Men vi lärde oss av den norska rapportens öde, att man bör undvika matematiska formler i en sådan här framställning; denna rapport var nämligen så till den grad belastad med matematiska formler, att inte någon av parterna begrep den, och den är ett öde som man gör klokt i att undvika.

Civilingenjör **Olof Sundén**: När man med teknikerns erfarenhet av hur industrin arbetar hört kvällens utläggningar, uppställer sig en del frågor, som blir svåra att besvara.

Jag undrar om det kan vara möjligt att det är den konkurrensutsatta sektorn som helt bestämmer lönerna i vårt samhälle. Är det inte snarare så att lönerna bestäms av något annat, nämligen just vad Sellberg nämnde — tvånget, och att den konkurrensutsatta sektorn är så illa tvungen att följa med och förbättra

sin produktivitet just så som skett, medan den skyddade sektorn kan höja priserna.

Att man i Tyskland har en produktivitetsstegring på 5,8 procent i den konkurrensutsatta sektorn torde bero på att det internationella handelsutbytet har utsatt även detta land för ett så pass hårt tryck, att t.o.m. den tyska industrin har måst ta till produktivitetshöjande åtgärder, även om det nu inte behövt ske i så stor utsträckning som i Sverige. Vi har i Sverige en äldre industristruktur, medan den tyska industrin har en tekniskt sett modernare struktur, som inte är så känslig för trycket från världsmarknaden.

Jag tycker att denna fråga om vad som är primärt och sekundärt d.v.s. frågan om hönan och ägget är rätt väsentlig. En tredjedel av det svenska näringslivet utgörs av den konkurrensutsatta sektorn och två tredjedelar av den icke konkurrensutsatta sektorn. Om det är som herrarna sagt i kväll, kommer vi att få en inflation så länge som produktivitetsutvecklingen i den skyddade sektorn är lägre än i den konkurrensutsatta.

Tyvärr går vi mot ett läge, där den konkurrensutsatta sektorn minskar och den andra ökar. Vi är väl snart nere i siffran 25 procent för den konkurrensutsatta sektorn och 75 för den skyddade sektorn. Det skulle betyda att den högre produktivitetsutvecklingen i den konkurrensutsatta sektorn kommer att få en allt större inflationsdrivande effekt med tiden.

Låt mig som tekniker säga att det hela tycks stämma dåligt när vi jämför med andra länder. Det här förda resonemanget skulle alltså vara någonting specifikt för Sverige. I andra länder som t. ex. Amerika, vilka tack vare sitt geografiska läge och sin marknadssituation har en mindre konkurrensutsatt sektor, åtminstone om man skall räkna denna som herrarna gjort i sitt anförande i kväll borde man där ha fått en mycket kraftig inflation. Jag förstår att man inte kan driva dessa jämförelser för långt, eftersom den skyddade sektorn i Amerika är utsatt för en inre konkurrens, som vi inte har någon motsvarighet till. Det hade varit skäl att mera jämföra med andra länder, innan man så säkert avgör vad som är orsak och verkan i ett mycket komplicerat tekniskt-ekonomiskt samspel.

Professor **Ragnar Bentzel**: Jag har inte läst ert opus och vet inte hur mycket ni binder upp er vid antagandet om den fortsatta 7,5-procentiga produktivitetsutvecklingen inom industrin. Men jag håller med Odhner om att en 5-procentig ökning av produktiviteten i näringslivet som helhet fordrar åtminstone 7,5 procents produktivitetsökning inom industrin. Men då kan man fråga sig: Kan vi få en 5-procentig ökning av produktiviteten i hela näringslivet? Det sägs då att detta inte är så märkvärdigt; det har vi haft, och det är vad planerna i många andra länder går ut på. För min del tror jag nog att vi bör vara litet försiktiga på den punkten. Vi skall komma ihåg att vi aldrig någonsin i vår historia utom åren 1960—1965 haft en femårsperiod med en 5-procentig ökning av nationalprodukten. Detta är alltså en alldeles specifik period. Jag vill inte påstå att det är uteslutet att vi får en sådan period även i framtiden, men man kan verkligen ställa sig tveksam till en prognos om en

fortsatt så gynnsam utveckling på grundval av observationerna under en enda femårsperiod. När vi hade denna ökning under år 1960—1965 låg vi i toppen internationellt sett i fråga om tillväxt; vi låg bland de allra bästa länderna. Detta gör mig något tveksam.

Så en annan fråga. Trots de reservationer Odhner gjorde i början, måste den allmänna konklusionen bli, att man på lång sikt får tänka sig att lönerna i landet kommer att rätta sig efter summan av produktivitetens utvecklingen inom den konkurrensutsatta sektorn och den internationella prisutvecklingen. Det skulle, menar Odhner, gå ihop med en oförändrad inkomstfördelning mellan arbetskraft och kapital, under förutsättning att man har en oförändrad capital output ratio i den sektorn. Men blir det inte ett spill över här i prisstegringar från den skyddade sektorn till den konkurrensutsatta sektorn, ty denna tar väl råvaror från den skyddade sektorn, och den använder tjänster från den skyddade sektorn t. ex. vid bilreparationer. Framför allt köper den konkurrensutsatta sektorn byggnader från den skyddade sektorn. Prisstegringarna inom den skyddade sektorn skulle alltså ha samma effekt i stort sett som successivt stigande importpriser. En sådan utveckling skulle då inte vara förenlig med oförändrade relationer mellan arbetsinkomster och kapitalinkomster inom den konkurrensutsatta sektorn. Jag påstår ingenting utan jag bara frågar: Har herrarna behandlat den frågan?

Ekon. dr **Lars Nabseth**: Liksom föregående talare har jag inte haft tillfälle att ta del av denna rapport, vilket gör att jag tvingas ställa frågor på grundval av vad som har sagts här i kväll. Jag har emellertid ett par frågor att ställa vad gäller produktivetsmätningarna i er undersökning.

Den ena anknyter till vad Bentzel sade om kapitalvolymens utveckling, alltså hur capital-output ratio har utvecklats. Jag vet att det finns material som kanske antyder att denna varit oförändrad inom industrin. Men hur är det hela inom näringslivet? Där är det inte lika givet och vi har ju alla andra sektorer med i denna rapport. Om kapitalvolymen stigit snabbare än produktionsutvecklingen, kan inte lönestegringarna bli lika stora som produktivetsstegringarna, såsom ni mäter dem om vi vill bevara samhällsekonomisk balans.

Det andra och för mig viktigaste problemet är följande. Hade det inte varit angeläget att dela upp produktivetsmätningarna för olika perioder? Bentzel framhöll just att perioden 1960—1965 var mycket speciell. Åren 1966—1967 kan ha varit annorlunda. Hur kan vi tänka oss att produktivetsstegringen uppkommer? Anta att vi har en modell, där man har anläggningar med olika stor produktion per anställd. Man har ett antal anläggningar som har hög produktivitet och andra anläggningar av äldre årgång med en allt lägre produktivitet. Då kan för det första produktivetsstegring uppkomma genom att man har en produktivetsstegring i alla anläggningar, och då kan lönehöjningarna ske i takt med produktivetsstegringen. Om man för det andra gör nyinvesteringar och produktivetsstegringen uppkommer inom de moderna anläggningarna och de gamla slås ut, kan man också tänka sig att löneökningarna och produktivetsstegringarna går hand i hand. Men för det tredje kan man tänka sig lägen med en autonom lönestegring, som bara

slår ut anläggningar i den sämsta ändan. Då stiger automatiskt den genomsnittliga produktiviteten utan att det egentligen ägt rum någon produktivitetstegring i någon enskild anläggning. I det fallet kan vi ju inte ta produktivitetstegringen till intäkt för att öka lönerna. I detta avseende är det väl en klar skillnad mellan perioderna 1960—1965 och åren 1966—1967. Vi vet att det inom industrin varit en klar nedgång av sysselsättningen; minskningen uppgår till ca 50 000 man. Vi vet att antalet arbetslösa, personer under omskolning och personer sysselsatta i beredskapsarbeten har stigit. Vi vet att nedläggningarna inom industrin ökat kraftigt. Kan man alltså inte fråga sig om den antydda effekten varit påtaglig under åren 1966—1967? Jag anser att ni borde ha försökt dela upp produktivitetstegringen på olika orsaker. Åren 1966—1967 visar då sannolikt en annan bild än åren 1960—1965. Er modell fungerar bra om man förutsätter att de personer som drabbas av nedläggningarna kan sysselsättas i räntabla anläggningar någon annanstans. Men om detta inte är möjligt blir era resonemang, såvitt jag förstår, samhällsekonomiskt sett betydligt tveksammare.

Agr. lic. **Clas-Erik Odhner**: Civilingenjör Sundén tog upp frågan om vad som var den drivande kraften i utvecklingen — kunde det inte vara så att lönestegringarna drev fram produktivitetstökningen? Om så vore skulle det väl i och för sig inte förändra den här tankegången. Produktivitetstökningen är ju någonting som vi tycker är bra; den ger oss större resurser i samhället. Kan alltså lönehöjningarna driva fram en större produktivitetstökning, så är ju lönehöjningarna bra.

Nu tror jag kanske ändå inte riktigt att det är på det sättet, ty vi har kunnat konstatera, att de avtalsmässiga lönehöjningarna bara har svarat mot en del av produktivitetstökningen inom den konkurrensutsatta sektorn. Resten har fyllts ut genom löneglidning, som ju är en blandning av en mängd olika faktorer. Till en del konstitueras den av sådana lönetillägg, som företagarna betalar ut frivilligt för att dra till sig eller behålla arbetskraft. Resonemanget skulle i så fall innebära, att de drev upp sin egen produktivitet genom att bestämma sig för att betala mer till arbetskraften. Jag finner att indikationerna närmast pekar på att lönehöjningarna i varje fall inte i någon väsentlig utsträckning kan ha den effekten att de drivit upp produktiviteten.

Men det spelar som sagt i grund och botten inte så stor roll för resonemanget.

Vad beträffar frågan om USA och dess konkurrensutsatta sektor får vi väl ändå säga — och det var ingenjör Sundén även inne på — att man där har helt andra möjligheter till konkurrens inom marknaden, samtidigt som man har vidsträckt system av "administrated prices", vilket ger en tendens till asymmetrisk prissättning, d.v.s. priserna går ogärna nedåt men har en betydande tendens att stiga. Den prissättningen kan anses ha samma funktion som vår bundenhet till världsmarknaden. Vi har inte diskuterat den saken närmare, men så har jag åtminstone sett på det fenomenet.

Till professor Bentzels resonemang vill jag säga att vi räknat med sektorprodukter, där alltså priseffekterna av leveranser från andra sektorer redan är

frånräknade. Men det är alldeles självklart att denna rensning inte kunnat bli hundraprocentig — det är vi mycket medvetna om. Vi väntar på den nya input-output-modellen med stort intresse. Den skall ge oss möjlighet att se vad dessa effekter kan ha för storleksordning. Men de verkar inte vara av den storleksordningen, att det väsentligt rubbar dessa slutsatser.

Avdelningschef **Gösta Edgren**: Det finns en skyddad sektor även i USA, nämligen den sektor som är skyddad mot interstate trade. Det gäller service-sektorn och andra branscher, inom vilka man inte har något handelsutbyte mellan olika orter. Därför tror jag att man skulle kunna använda vår modell även på den amerikanska ekonomin.

En annan sak är att man i Amerika haft deflationistiska tendenser som gör att hävstångsmekanismerna, i den mån de förekommer, har fått sin verkan reducerad. Man har haft en högre arbetslöshet och en långsammare tillväxttakt än i vår modell. Även de effekterna tar vi upp i vårt resonemang i slutsatskapitlet om vad som kan bli följden av en deflationistisk politik.

Vad beträffar frågan, huruvida den skyddade sektorn varit eller kunde tänkas bli löneledande, förhåller det sig inte bara så att vi slagit fast att den konkurrensutsatta sektorn har varit löneledande, utan det ligger också i vårt resonemang, att vi anser att den bör förbli det också i framtiden. Om nu staten skulle välja att föregå med gott eller dåligt exempel i lönerörelserna, så kan det komma att förändra denna mekanism.

Jag tror inte att de medel — för mig okända — som staten kunde använda för att locka statstjänstemännen till en tidig uppgörelse på betydligt lägre nivå än vanligt skulle ha någon inverkan på industriarbetarna när dessa kommer efter. Jag tror därför att detta är ett ganska verklighetsfrämmande recept för en inkomstpolitik här i landet.

Docent **Karl-Olof Faxén**: Det kanske är så, att denna modell endast fungerar vid en hög investeringstakt, och när investeringstakten sjunker och man får en undersysselsättning, kanske det uppträder fenomen som vi inte riktigt tänkt på. Vi har varit fångade i en gemensam ambition att realisera en hög-investeringspolitik och förutsatt, att man på ett eller annat sätt kommer att kunna fullfölja en sådan politik genom en samordning av lönepolitiken och den ekonomiska politiken i övrigt, att vi inte riktigt analyserat, vad som gäller om man misslyckas med att öka investeringarna. Det ligger väl kanske också i det förhållandet, att vi sysslat huvudsakligen med en trendanalys.

När vi ändå är inne på frågan om produktiviteten, vill jag säga, att jag anser att man i den nationalekonomiska analysen i alltför hög grad tar produktivitetens utvecklingen som ett exogent fenomen, som det egentligen inte hör till den nationalekonomiska analysen att förklara; det är en "teknisk" faktor, säger man. Jag tror däremot, att produktivitetstegringen är ett samhälls-

vetenskapligt fenomen i mycket högre grad än ett tekniskt. Jag tror alltså att produktivitetstegringen är åtkomlig med ekonomisk-politiska åtgärder, vari även inkluderas lönepolitiken, och att man exempelvis genom att hålla en hög-investeringspolitik kan påverka utvecklingen i icke ringa grad.

Vad beträffar civilingenjör Sundéns fråga, huruvida den konkurrensutsatta sektorn verkligen bestämmer löneutvecklingen, vill jag bara säga, att SAF:s politik — i varje fall sedan mitten av 1950-talet — varit att konkurrensnäringarna skall vara de ledande, när det gäller löneavvägningen. Vår modell är ur denna synpunkt bara ett sätt att mer precist uttrycka, vad som hela tiden varit SAF:s politik.

Om driftsöverskottsandelen i den konkurrensutsatta sektorn hade varit konstant under denna period och inte sjunkit, skulle vi naturligtvis ha haft en svagare löneutveckling i den konkurrensutsatta sektorn; den skulle ha varit ungefär 1 procent lägre per år. Då hade vi också haft en svagare prisstegring i den skyddade sektorn. En del av prisstegringen i den skyddade sektorn härrör från lönsamhetsförsämringen i den konkurrensutsatta sektorn. Det betyder, att om man haft en lönehöjning som begränsats till cirka 8,5 à 9 procent, så hade man också fått en lägre prisstegring i den skyddade sektorn och därmed i hela ekonomin. Däremot är det klart, att prisstegringen inte kunnat helt undvikas, om man haft konstanta växelkurser; politiken med konstanta växelkurser har, som Odhner påpekade, inte varit ifrågasatt sedan stabiliseringsutredningens dagar.

Vår "prognos" är egentligen inte någon prognos. Jag betonar detta med anledning av vad Bentzel sade om att produktivitet utvecklingen i framtiden kanske blir lägre än vad den var 1960—1967. Vi har uttryckt oss mer försiktigt och sagt, att vi inte gjort någon mer djuplodande prognos; vi har inom ramen för vårt vetande inte funnit några skäl, som skulle tala mer i den ena riktningen än i den andra. Men vi är naturligtvis mycket tacksamma för den debatt, som vi förstår kommer att föras kring just denna problematik av personer, som vet mer om dessa saker än vi, och som alltså har möjlighet att tillföra denna diskussion mer eller mindre kvantitativt preciserade uppskattningar av vad utvecklingen av skilda produktivetspåverkande faktorer kan tänkas innebära.

Detta sätt att se förefaller mig ganska naturligt mot bakgrunden av formuleringarna i vårt förhandlingsavtalsförslag, som denna rapport på sitt sätt är en utlöpare av. Det var under diskussionerna om detta förhandlingsavtalsförslag, som vår grupp tillsattes. I detta förslag föreskrevs, att det bör göras trendanalyser av prisutvecklingen och av produktivitet utvecklingen för en åtta-årsperiod, och att dessa skall läggas till grund för en utrymmesberäkning. Härfter skulle man beakta de skäl för avvikelser, som man kunde påvisa och precisera kvantitativt. Vårt vetande och våra kunskaper har inte räckt till för det sista ledet i denna analys. Vi har alltså inte prövat en rad förhållanden och funnit att de *inte* motiverar avvikelser från trenden 1960—1967.

Fil. dr. Erik Höök: Andra talare har betonat det ytterst värdefulla i att vi fått en rapport från eniga experter, som representerar olika parter på arbets-

marknaden. Det är klart att man kan fråga sig hur dessa experter kunnat uppnå denna enighet på alla dessa punkter. En slutsats som Gösta Edgren nämnde var att arbetsmarknadsparterna inte bär någon skuld till utvecklingen. På den punkten kan man naturligtvis vara enig, och det är ju en mycket viktig slutsats. Frågan är i vad mån den därvidlag innehåller en pik åt något håll. Men det kan ju inte vara fallet, eftersom han säger att allt varit väldigt bra; vår konkurrenskraft har inte försämrats och vi kan fortsätta som vi gör — ingenting antyder att vi t. ex. skulle behöva slå av på löneökningstakten. Man har i rapporten vissa rekommendationer för den ekonomiska politiken, men de är väldigt hovsamt hållna; det sägs att olika krav ställs på stabiliseringspolitiken. Men vad det innebär är det mycket svårt att få en klarare uppfattning om.

Enligt expertrapporten kan man acceptera en genomsnittlig penningvärdeförsämring på 3 à 4 procent. Det innebär en ganska senkommen upprättelse av min värderade chefs teser för några år sedan. Han sade, att i den mån vår utrikesbalans inte försämras eller sätts i fara, så kan en sådan penningvärdeförsämring accepteras. Vi kan göra mycket litet åt utvecklingen i utlandet. Men detta gällde för åren 1963—1965.

Nu vill jag ställa frågan: Har det inte hänt en del 1966, 1967 och 1968 som gör att denna modell inte riktigt passar in i bilden?

Jag hade förstått det hela om denna rapport hade kommit före avtalsrörelsen 1966; det var väl en sådan modell man då i realiteten följde. Skapade inte det en hel del problem? Det innebär en omprövning. Utifrån de erfarenheterna kan man ställa frågan hur man skall se på en snabb rationalisering och vad den utlöser i fråga om nedläggningar, strukturomvandling o. s. v. Detta kan exemplifieras på en speciell punkt. I rapporten utgår man från en genomsnittlig prisutveckling för de konkurrensutsatta industrierna. Bland dessa konkurrensutsatta industrier har vi haft en grupp som genomgående karakteriserats av en lägre prisutveckling. Det gäller t. ex. skogen och de mellansvenska gruvorna. Nu klarar man av det problemet genom att säga att detta lägre pris får gå ut över jordvärdet och att vi får fortsätta på den vägen. Men det är väl alldeles uppenbart att vi inte kunnat fortsätta med det. Det är väl bara i LKAB och kanske i Grängesberg som vi har litet jordvärde kvar att ta av, men de övriga gruvorna får vi så att säga ge upp.

I fråga om skogen har vi också en utveckling där man får en klar återverkan på marginalen; en förskjutning av var 0-zonerna i skogen går. Vi slår på detta sätt undan för undan ut vissa delar av exportindustrin. Frågan är sålunda om vi med hänsyn till denna effekt kan gå på ett genomsnitt för prisutvecklingen inom de konkurrensutsatta näringarna. Kan vi räkna med att behålla en sådan här utveckling utan att det ger valutasvårigheter?

Det är väl uppenbart att man mycket lätt kan få denna problematik också på andra håll, nämligen inom de näringar som icke räknas till de konkurrensutsatta. Turismen t. ex. har i rapporten inte tagits med som en konkurrensutsatt näring. Det är väl alldeles uppenbart att vi här får en kombination av skillnader i levnadsstandard och prisutveckling mellan vårt land och andra länder. Vi får då en effekt både från de industrier som har jordvärden och från turismen, som kan skapa ett visst problem om man helt accepterar experternas linje.

Jag vill med detta inte helt bestrida de genomgående teser som man för fram

i denna rapport; jag tror att rapportens uppläggning är mycket konstruktiv och ger värdefullt fint bidrag till den allmänna diskussionen. Det är mer marginella frågor jag fört fram och jag tror som sagt att de tankar som ventileras i rapporten är i stort hållbara och kommer att påverka hela vår syn på lönebildningen och den allmänna utvecklingen.

Avdelningschef Gösta Edgren: De spänningar som förekommer även inom den konkurrensutsatta sektorn har vi varit medvetna om, och vi har också diskuterat dem så ingående som vi kunnat. Men jag vill understryka att vi fick det statistiska materialet så sent, bara någon månad innan vi gjorde rapporten färdig, att vi inte kunde bygga in dessa spänningar i denna modell. Men vi avser att vidareutveckla den och få ut mer av det statistiska materialet. Flera av de problem som Höök pekade på kommer, om så är möjligt, att bli föremål för studium. Det gäller inte minst de råvaruproducerande branschernas ställning i förhållande till färdigvaruindustrin.

Sedan är det naturligtvis mycket svårt att ur det material, som vi haft, sluta sig till om det föreligger några systematiska skillnader mellan konjunkturedgångsåren i slutet av perioden och de tidigare åren annat än de rent konjunkturbetingade. Vi har inte kunnat få några belägg för att arten av produktivitetsuppgången, som under 1967 var lika stark som under tidigare år, skulle vara en annan än tidigare. Jag tror inte heller att Höök har några sådana belägg. Därför tror jag att vi i detta avseende är lika illa ställda. Vi får fortsätta att skrapa på de fragment av statistik som finns på olika områden för att se vad vi kan få fram för att belysa den frågan. Vi försöker å andra sidan inte dra alltför långtgående slutsatser av de här sambanden.

Agr. lic. Clas-Erik Odhner: I fråga om framtidsbedömningen tycker jag att Karl-Olof Faxén gav en mycket elegant karakteristik. Ekonomer har alltid gjort en stor dygd av att vara pessimister. Jag tror att Höök lägger litet för mycket av långtidsutveckling i den konjunkturedgång som vi haft åren 1966, 1967 och 1968. Detta är i varje fall inte mitt sätt att se saken. En strukturomvandling som gör att vi för över arbetskraft från mellansvenska gruvor, av vilka många väl inom parentes sagt var utdömda långt före 1966 — kanske redan 1946 — och från skogsbruket på marginella arealer i Norrland, vilkas lönsamhet också länge varit tvivelaktig, behöver väl i och för sig inte så hårt drabba vår utrikeshandel under förutsättning att den kan expandera inom andra områden. Vi har också framhållit att denna modell i huvudsak gäller vid samhällsekonomisk balans, låt vara inom en relativt bred "korridor". Skulle det visa sig att vi får en mycket stor arbetslöshet, kommer detta naturligtvis att dölja den här mekanismen och kanske förändra den, t. ex. på det sättet att man inte kan upprätthålla samma lönestegring över hela linjen. Men vi har inte kunnat se

några skäl att räkna med det i framtiden. Mot vissa invändningar som här gjorts, t. ex. att åren 1960—1967 skulle ha varit exceptionellt gynnsamma, kan å andra sidan ställas att vi vet att det finns ett mycket stort förråd av outnyttjade tekniska möjligheter för produktions- och produktivetsökningar. Rationaliseringsmöjligheterna är alltså på intet sätt uttömda.

Jag upprepar vad Faxén sagt, nämligen att vi med de relativt enkla bedömningar vi gjort tyckt att faktorerna vägt lika mycket åt olika håll. Vi har försökt vara så realistiska som möjligt och därmed tagit risken att ådra oss det dåliga ryktet att vara optimistiska ekonomer.

Fil. dr. **Erik Höök**: Jag tror att man på denna punkt bör fundera över vad Erik Lundberg skrev i sin uppsats om produktivetsutvecklingen 1960—1965. Han visade där att en jämn och stabil konjunkturutveckling kunde förklara produktivetskillnaden mellan 1960-talet och 1950-talets sista år. Den problematiken kommer nu igen under senare delen av 1960-talet. Jag tror att det är fel att dra alltför vittgående slutsatser av utvecklingen under 1960—1965 och extrapolera den för framtiden.

Agr. lic. **Clas-Erik Odhner**: Jag vill bara erinra om att i slutet av 1950-talet, då vi också hade en nedgångsperiod, var det många som sade, att så bra som det gått under 1950-talet hittills kan det inte gå i fortsättningen och att 1960-talet verkligen kommer att bli en prövningarnas tid när det gäller lönsamhets- och produktivetsutveckling. Det ger litet perspektiv åt resonemanget.

Ordföranden: Det är glädjande att höra att man är optimistisk beträffande framtiden. Det har inte lyckats auditoriet att slå några kilar mellan dessa tre herrar. Vi måste också konstatera att det är ett utomordentligt fint arbete som utförts och att man har kommit en bra bit på vägen när det gäller att fastställa det totala löne- och vinstutrymme som finns att dela på. Man får kanske vara glad för att enigheten inte sträcker sig ända till dessa herrars uppdragsgivare, ty då skulle man antingen få använda en datamaskin som slumpalsgenererar kvoten, efter vilken detta utrymme skall fördelas mellan löntagare och kapitalägare, eller också måste staten gå in som skiljedomare.

Vi tackar hjärtligt för era insatser och gratulerar till ett fint arbete.